

L'UNIVERS DE LA POLÍTICA EN LA CATALUNYA DE LA RESTAURACIÓ. MANRESA, 1875-1923¹

GEMMA RUBÍ CASALS

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM

Aquest article pretén tractar una problemàtica escassament analitzada en la historiografia catalana: la lenta transició del liberalisme a la democràcia. Aquest fenomen s'analitza a través d'un estudi de cas, l'univers polític de la ciutat de Manresa, que considerem com el prototipus de ciutat mitjana del teixit urbà de la Catalunya de la Restauració. L'estudi empíric realitzat en aquest marc local ens permet definir un model de transició de la política de notables a la política de masses, extrapolable a d'altres ciutats de grandària similar. Aquest model conjuga diferents elements, entre els quals cal destacar: el progrés del vot representatiu; el desenvolupament d'una política competitiva i d'un cert pluralisme polític; la capacitat mobilitzadora del catolicisme polític i del republicanisme, i la importància de les relacions clientelars i del sorgiment d'un clientelisme de nova volada, associat als interessos dels partits.

PARAULES CLAU

Poder polític, democràcia, Catalunya de la Restauració borbònica, història política.

ABSTRACT

The purpose of this article is to deal with a subject that has been scarcely studied in the Catalan historiography: the slow transition from liberal regimes to democracy. This phenomenon is analysed through a case study —the political system of the town of Manresa (Catalonia, Spain), regarded as an archetype of the medium-sized town of the urban industrial fabric of Catalonia during the Bourbon Restoration (1875-1923). The empirical study conducted in this local framework enables us to define a transition model from elite to mass politics that may be extrapolated to other Catalan towns of a similar size. This model combines different elements, among which the following should be underlined: the progress of representative vote; the development of mass politics and a certain political pluralism; the capacity for mobi-

1. Tesi doctoral realitzada en el marc d'un conveni de cotutela subscrit entre l'Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales de París (EHESS) i la Universitat Autònoma de Barcelona, sota la direcció de Borja de Riquer i Permanyer (Universitat Autònoma de Barcelona) i Bernard Vincent (EHESS), amb el títol *L'univers de la política en la Catalunya urbana de la Restauració. El cas d'una ciutat industrial, Manresa: 1875-1923*. Fou defensada el 4 de juliol de 2003, davant d'un tribunal format per Bernard Vincent (EHESS), Pedro Carasa Soto (Universitat de Valladolid), Teresa Carnero (Universitat de València), Manuel Marin (Universitat de Le Havre), Isidre Molas (Universitat Autònoma de Barcelona), Michel Ralle (Universitat de París IV), que li atorgà la qualificació de *très honorable avec félicitations*.

lization demonstrated by political Catholicism; the importance of cliental relationships and the emergence of a new-style cliental patronage, connected with party interests.

KEY WORDS

Political power, democracy, Catalonia bourbon Restoration, political history.

EL PERQUÈ DE L'ESTUDI DEL CACIQUISME A CATALUNYA

Les democràcies no són ni de bon tros productes històrics acabats. Els nostres sistemes polítics tenen importants disfuncions i seriosos defectes que els allunyen significativament de l'ideal democràtic definit pels filòsofs i teòrics de la democràcia representativa. En aquest sentit, n'hi hauria prou de constatar que les democràcies occidentals han experimentat en els darrers temps uns moments de dèficit legitimatori, els quals passen, al meu entendre, per la crisi dels canals tradicionals de la representativitat política. Un dels principals canals ha estat i és els partits polítics. Es retreu a aquests darrers que hagin trencat el cordó umbilical que els relacionava estretament amb els ciutadans.

En l'actualitat, els partits s'han convertit en grans maquinàries proveïdores de càrrecs públics i de diverses prebendes i tractes de favor dins els diferents àmbits de l'Administració pública. De manera tendencial han deixat de fer una altra cosa important: han deixat de ser transmissors de grans ideologies. Ben al contrari, els importa més comunicar missatges vagues i molt simplificats per tal de fer-se atractius als electors. I aquests, responen amb la mateixa moneda, tendeixen a realitzar amb les grans formacions partidistes estrictes operacions d'intercanvi. En una paraula, la democràcia de masses s'ha mercantilitzat. No en va, hom parla d'un mercat polític on s'intercanvien voluntats de govern i protecció d'interessos corporatius per vots i preferències electorals.

Ben cert és que el panorama polític ha canviat substancialment, i probablement no ha canviat tant la política com la mateixa societat. Però salvant les distàncies, sembla que amb aquesta defecció de les ideologies, la política en les societats actuals ha perdut, paradoxalment, transparència. I això malgrat el gran desplegament dels mitjans de comunicació de masses que permeten l'expressió de la diversitat d'opinions, i simultàniament es fan ressò continuadament i molt sovint d'una forma obsessiva dels debats polítics que presideixen l'acció del Govern i les actuacions de l'oposició. No vull dir amb això que la política hagi reculat al terreny de la penombra, on estava en temps de l'oligarquia i el caciquisme de l'època de la Restauració, quan la vida política era patrimoni dels notables.²

2. Epítet afortunat que Antonio ROBLES EGEA (1996) utilitza per definir les expressions polítiques de naturalesa clientelar a *Política en penumbra: Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI Editores.

Però, en tot cas, no han desaparegut alguns dels elements clientelars que caracteritzaven la política en l'etapa que és objecte d'estudi, i en alguns sentits, s'han revitalitzat, per bé que estem davant d'un nou tipus de clientelisme que s'ha vingut a qualificar com el *clientelisme de partit* o *de masses*. Malgrat que en cap cas el sistema polític és un epifenomen de la corrupció, tal com ho era durant la Restauració, període en el qual el caciquisme permetia la patrimonialització del poder polític per part d'unes elits que s'anaven alternant i per aquest fet, anaven desvirtuant les regles més elementals de l'Estat de dret liberal democràtic. No és el propòsit d'aquestes ratlles fer un balanç sobre la vida política en la democràcia actual, sinó simplement emfasitzar el que ja s'ha indicat més amunt, que l'anàlisi del passat contribueix poderosament a la comprensió del present; d'un present que, en l'àmbit de la política, sembla haver recuperat alguns components que en el passat eren el puntal de la vida pública. D'aquí la candent actualitat de l'anàlisi d'aquest objecte d'estudi. Perquè una forma de delimitar les àrees fosques dels nostres sistemes democràtics i explicar el perquè de la seva existència és analitzar com es van construir històricament.

Naturalment, el caciquisme és un fenomen sociopolític que atreu la curiositat dels investigadors, potser pel caràcter exòtic i peculiar que revesteix. Però no em podia quedar en l'epidermis, calia anar al fons i tractar el caciquisme com a fenomen de poder. Un cop despullat de tot contingut folklòric, i del component de malastrugança —si fem cas al llenguatge gairebé apocalíptic del regeneracionisme finisecular—, em vaig interessar pel poder en la seva nua. És a dir, en què volia dir posseir el poder, com podia ser exercit, com es distribuïa en una societat, qui aspirava a mantenir-lo i per què; quines relacions s'establien entre governants i governats, i com aquests vincles evolucionaven amb el temps. Què significava el concepte de poder oligarquitzat en un marc juridicoinstitucional que formalment reconeixia els drets i les llibertats democràtiques? Quin paper polític exercien les classes subalternes? Quin era el seu grau d'autonomia política? Quin era l'univers polític i quines eren les relacions de poder que s'establien en una ciutat industrial, econòmicament dinàmica com la ciutat de Manresa, però que des del tombant de segle havia anat perdent pes específic dins una Catalunya que s'anava vertebrant territorialment? L'evolució política de Manresa era similar a la de les altres ciutats de la Catalunya urbana de la Restauració?³

D'altra banda, en la historiografia espanyola i catalana, la modernització i transformació de les estructures i institucions polítiques, al compàs dels canvis socials, ha

3. Unes reflexions interessants sobre la metodologia a seguir en l'estudi del poder local es troben als treballs de L. Santiago Díez CANO (1999), «Los estudios sobre el poder local: planteamientos y tendencias sobre la investigación reciente», *Hispania*, LIX, núm. 201, p. 97-111, i E. TOSCAS (1999), «El estudio de las estructuras de poder local en el siglo XIX: aspectos metodológicos», *Hispania*, LIX, núm. 201, p. 37-50. Vegeu també Gemma RUBÍ (1992), «El poder local en una ciutat industrial a la Catalunya de la Restauració», *L'Avenç*, núm. 160 (juny 1992), suplement *Plecs d'Història Local*, núm. 39 (dossier: *El poder local*), p. 41-44.

estat un tema escassament tractat, o, en tot cas, ha merescut una atenció, al meu entendre, esbiaixada; si exceptuem, és clar, la recent revifalla que estan experimentant les anàlisis sobre patronatge i clientelisme, que han vingut a revolucionar, des del meu punt de vista, el format ben sovint circular i lineal —que havia quedat desfachat— amb què eren concebuts els estudis d'història política de l'època restauracionista. En aquest sentit, l'estudi de la continuïtat i el trencament de les formes d'acció política i dels mecanismes d'exercici del poder polític en una comunitat local en el decurs d'una llarga cadena temporal com l'escollida en aquest treball —això és, des de l'inici de la Restauració, amb l'herència del Sexenni Democràtic inclosa, fins al cop d'estat del general Primo de Rivera, el 1923—, adquireix una prioritat i una necessitat analítiques.

En altres paraules, ens podríem preguntar si es va detectar un relleu significatiu en la classe política que governava la ciutat i el districte de Manresa entre el Sexenni Democràtic i la primera etapa de la Restauració alfonsina; i, entre aquesta etapa i el període de descomposició del sistema polític canovista, des del tombant de segle fins a la dictadura. Quan i quina modalitat revesteix la desoligarquització del sistema en aquest àmbit local ciutadà? Quina intensitat adquireix aquest procés d'inici de democratització del sistema polític en l'era de l'adveniment de la democràcia de masses? Quines eren les característiques específiques de les diferents cultures polítiques que es van anar conformant al llarg del segle XIX, com ara la liberal, la republicana i la catòlica carlina? I com es veieren afectades per l'eclosió de la cultura catalanista? Quines eren les clivelles explicatives dels alineaments partidistes? Quin era el significat de les diferents etiquetes polítiques en el context ciutadà manresà?

El perquè de l'enfocament analític que hem escollit per abordar el tema que ens ocupa s'explica per la singularitat política del moment. Una de les principals característiques de la vida pública durant la Restauració alfonsina era la fragmentació política, és a dir, la vitalitat de la vida política local, en detriment d'un plantejament estatal amb unes referències comunes per a tot el territori. Per bé que aquesta parcel·lació esmentada no es pot confondre amb l'existència d'una multiplicitat de centres decisoris o de nuclis de poder, en la línia del que diu R. Dahl (1974), a partir d'una concepció eminentment pluralista del poder, quan defineix les democràcies actuals com a poliarquies.⁴ Indubtablement, la sobirania pertanyia a l'Estat, i aquest era unitari i centralitzat, però a l'hora de fer complir la llei o la seva voluntat havia de comptar necessàriament amb el concurs dels poders locals. Excepte en moments molt puntuals, com les guerres carlines, l'Estat liberal espanyol va tenir el monopoli de la violència física mitjançant el control de les forces d'ordre públic, gràcies al qual dosificava la repressió institucionalitzada.

La militarització de la vida política va ser una constant en el llarg procés de construcció de l'Estat nació espanyol: pronunciaments, suspensió de les garanties

4. R. DAHL, *Poliarquía: Del autoritarismo a la democracia*, Madrid, Guadiana, 1974.

constitucionals, suplantació de l'autoritat civil per la militar, estats d'alarma i d'excepció a la mínima de canvi... Aquest fenomen va anar acompanyat d'un clar dèficit de representativitat política, inherent a la patrimonialització del poder d'un Estat que, malgrat tot, era feble. Amb el sorgiment del sistema polític canovista, la generalització de les pautes del caciquisme polític va permetre, almenys fins al tombant de segle, i posteriorment en bona part dels districtes, una estabilitat política basada en el torn pacífic. En paraules de José Varela Ortega, l'executivisme o el predomini del poder executiu —la Corona, i el govern de torn orquestrat per aquella— en detriment del parlament representant de la voluntat política dels ciutadans, va caracteritzar de ple la vida política oficial de la Restauració.⁵ Per aconseguir a la bestreta uns resultats electorals favorables als designis del nou govern, d'acord amb la política del torn entre partits, calia pactar de forma permanent amb els poders locals.

La relació centre-perifèria en un Estat que s'esforçava per esdevenir unitari i centralitzat només esgota una dimensió del complex i polivalent concepte de caciquisme. Al caciquisme se l'ha vist com una realitat quotidiana, és a dir, present en totes les relacions socials, visió que han intentat superar, amb la voluntat d'integrar, per bé que sense èxit, els dos enfocaments tradicionals: el politicoelectoral, que posa l'accent en els aspectes més cruels i malsonants —eleccions prefabricades, resultats falsejats, tupinades, compra de vots...—; i el socioeconòmic, que relaciona aquest fenomen amb una desigual distribució de la propietat i de la riquesa. Tot i així, malgrat l'abundància d'estudis d'història política realitzats sobre el període restauracionista, a hores d'ara, una de les preguntes més recurrents que encara els estudiosos de la matèria es formulen amb més insistència, és quina naturalesa tenia el poder polític durant aquesta llarga etapa històrica. Òbviament, les tendències historiogràfiques més recents recelen de la diagnosi culpabilitzadora efectuada per Joaquín Costa en les seves famoses conferències a l'Ateneu de Madrid i dels resultats de l'enquesta, en els quals feia recaure la responsabilitat dels mals del sistema a la farsa del caciquisme.⁶

Ens hem aventurat així amb una temàtica poc estudiada, per la qual cosa la possibilitat de comparar amb altres casos els fenòmens que hem tractat en el microcosmos de la societat manresana, entre el darrer quart del segle XIX i els dos primers decennis del segle XX, ha estat pràcticament nul·la. Ens sorprèn que no hagi despertat prou la curiositat dels científics socials estudiar la dinàmica de la vida política durant la Restauració a les ciutats mitjanes del Principat, quan aquestes constitueixen, al marge de Barcelona, el gruix del teixit urbà català. Al mateix temps, també ens sorprèn que no hagi estat centre d'atenció l'anàlisi de l'accés a la democràcia per part d'una societat molt més evolucionada, quant als nivells d'urbanització i de crea-

5. JOSÉ VARELA ORTEGA (2000), «Elecciones y democracia en España: una reflexión comparativa», a JOSÉ VARELA i LUIS MEDINA, *Elecciones, alternancia y democracia: España-México, una reflexión comparativa*, Madrid, Biblioteca Nueva, p. 90 i s.

6. JOAQUÍN COSTA (ed. 1975), *Oligarquía y caciquismo como forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*, Madrid, Revista de Trabajo.

ció de riquesa, com era la catalana del moment. I diem això amb relació sobretot a la resta de l'Estat espanyol, on els estudis locals sobre el funcionament del sistema polític de la Restauració han estat en els darrers anys força fecunds i han donat lloc a recerques exemplars. Al nostre parer, diverses motivacions han conduït a aquesta situació: la complexitat dels fenòmens estudiats, que tenen a veure amb les estructures de poder i amb les percepcions de la política; l'exigència d'una anàlisi interdisciplinar, que demana una formació teòrica de base procedent del conjunt de les ciències socials; la tendència historiogràfica constatada en els darrers temps a estudiar el franquisme i la transició democràtica, i la perspectiva de llarga durada que han de contemplar aquests estudis, la qual requereix una inversió en temps de recerca molt notable, pròpia d'estudis realitzats normalment per equips de treball.

Malgrat això, tampoc no hem disposat de cap recerca comparable a la nostra pel que fa a l'ambició i l'abast dels fenòmens estudiats, ni tampoc amb referència a la durada temporal. Finalment, tampoc la historiografia europea no s'ha interessat gaire per l'anàlisi de l'accés a la democràcia en un marc local, tot i que els estudis realitzats des de la politicologia francesa ens han servit com a punt de referència important.⁷ Evidentment, la impossibilitat de poder comparar els resultats obtinguts del nostre treball no desmereix la seva vàlua ni les aportacions realitzades, les quals esperem que donin llum sobre les problemàtiques tractades.

MANRESA, PROTOTIPUS DE CIUTAT MITJANA DE LA CATALUNYA DE LA RESTAURACIÓ

Manresa, una ciutat de tipus mitjà en l'actualitat però que en el passat immediat era una de les primeres de Catalunya quant a població i importància econòmica (el 1897 ocupava la quarta posició), és l'espai de naturalesa agroindustrial que hem escollit per abordar les preguntes i corroborar les hipòtesis que han guiat aquesta investigació. Aquest ha estat un estudi de cas que ens ha permès analitzar el funcionament del poder i de la política en una societat en transició, a cavall entre els segles XIX i XX, que progressivament va articulant els interessos i on al mateix temps s'intensifiquen les demandes de representativitat i d'integració política. La ciutat de Manresa ens ha proporcionat un exemple magnífic de marc local, amb una economia competitiva, tot i que amb alts i baixos, basada en el motor de la indústria tèxtil, on convivia, a més, els interessos d'altres indústries auxiliars, cada vegada més importants amb el despertar del nou segle, i també els de la pagesia, en franca reculada, i els d'un comerç vigorós i en constant expansió.⁸

L'estructura social d'aquest espai ciutadà estava formada per una burgesia molt acomodada, integrada per hisendats i rendistes, negociants de tota mena, comer-

7. Per tenir una visió de les principals aportacions de la politicologia francesa, vegeu la síntesi d'Yves DÉLOYE (1997), *Sociologie historique du politique*, París, Éditions La Découverte.

8. Vegeu Gemma RUBÍ i Ferran TOLEDANO (2000), *Història gràfica de la Restauració: Manresa (1875-1931)*, vol. II: *Societat, treball i política*, Manresa, Parcir Edicions Selectes.

cients i fabricants del tèxtil, i de la veteria, la indústria més tradicional de la ciutat. Les capes mitjanes, les integraven els petits industrials que vivien dels seus obradors i tallers, els botiguers, els pagesos propietaris i els treballadors de coll blanc, com ara dependents, empleats i quadres mitjans professionals dels establiments fabrils. Al seu costat, hi havia una nodrida representació de classes populars, on destacaven els menestrals, els jornalers de fàbrica i els treballadors de les diferents arts i oficis. En definitiva, una ciutat com una altra, però que presentava unes peculiaritats que la feien apropiada com a cas d'estudi. Aquí, els conflictes semblaven tenir una virulència més acusada, i les clivelles o fractures es manifestaven molt obertament; també la societat civil era tan rica com a les ciutats grans, i la vida política molt dinàmica i autònoma. Paral·lelament, la convivència de tradició i modernitat en els costums i les mentalitats acabaven de coronar els arguments necessaris per triar aquesta ciutat com a laboratori d'experimentació.

Al llarg del període històric estudiat (1875-1923), la ciutat de Manresa se'n presenta com un microcosmos o espai de poder on es va desenvolupar una vida política activa i intensa a cavall dels conflictes i tensions que dividien i enfrontaven els diferents grups polítics, portaveus dels interessos dels col·lectius socials. No era ni de lluny un reducte tancat en si mateix, sinó permeable i atent als esdeveniments que succeïen sobretot a Barcelona i en d'altres ciutats similars, però també a la capital de l'Estat i, fins i tot, al cor del món com era París en aquells moments. Ara bé, s'ha destacat en diverses ocasions que la vida política de l'Espanya de la Restauració es caracteritzava per una acusada atomització del poder, fet que es traduïa en una fragmentació política de caràcter territorial.⁹ Aquest localisme es planteja en detriment de la nacionalització de la vida política, fenomen que acompanya el sorgiment de la política moderna, sinònim de democràtica.

ELS DIVERSOS CAMINS DE LA POLITITZACIÓ

Tanmateix, què entenem per nacionalització de la vida política? Però, quina vida política, la catalana o l'espanyola? No estarem confonent nacionalització amb politització? O potser estarem identificant el terme de politització amb el d'interès global per la política nacional? Som conscients que aquesta tesi no acaba de resoldre qüestions tan importants com aquestes. En el decurs d'aquesta recerca hem posat de relleu el protagonisme del catalanisme polític en la creació de les bases d'un sistema polític específic que funcionaria plenament durant la Segona República i a través del qual es crearia un marc de debat polític a Catalunya. En efecte, la vida política catalana s'impregna de catalanisme al compàs de les campanyes a favor de l'autonomia, precedides aquestes per la intensa politització que provoca el moviment de Solidari-

9. Vegeu, en aquest sentit, les conclusions redactades per Carlos Dardé al magne estudi dirigit per José VARELA ORTEGA (2001), *El poder de la influencia: Geografía del caciquismo (1875-1923)*, Madrid, Marcial Pons, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, p. 563 i s.

tat Catalana. Al mateix temps, es fixa una cultura política moderna catalana, que es configura durant aquests anys, i que amb el temps acabaria absorbint des de la dreta i des de l'esquerra les altres cultures polítiques, com la republicana i la carlina. Aquesta cultura política catalanista es comença a desenvolupar en l'àmbit català, mentre es va consolidant una cultura política nacional (la de la nació política),¹⁰ expressió del nacionalisme espanyol que s'erigia amb força després del desastre del 98, amb la qual rivalitzaria per oposició l'altra.

D'altra banda, la nacionalització de la vida política coincideix amb la politització induïda per una opinió pública sensibilitzada per la qüestió nacional, quan aquesta esdevé un dels principals factors de mobilització ciutadana. El cas manresà evidència que aquest fet no es manifesta fins a les acaballes del període objecte d'anàlisi. Tot i que amb anterioritat s'havia conformat una opinió, cada vegada més generalitzada, que associava els partits dinàstics amb la política liberal exercida per un Estat concebut com a centralista, opressor i ineficaç. Les preocupacions de la reduïda opinió pública manresana durant el darrer quart del segle XIX se centraven en d'altres qüestions com, per exemple, la influència clerical en la societat i la política, o en els serveis i les infraestructures d'una ciutat que expressament es volia modernitzar.

Els camins de la politització han estat i són encara en l'actualitat molt diversos. La difusió d'una cultura política nacional és producte de la politització permanent que es desenvolupa al voltant d'aquelles qüestions que tenen a veure amb la política estatal. Moltes vegades es relaciona directament aquesta politització derivada de l'interès per la política estatal amb l'interès global per la política. Precisament l'existència d'una vida política intensa i autònoma a les ciutats més dinàmiques del Principat ens posa de manifest que la politització és anterior a la nacionalització de la vida política i que l'interès per la política cal també observar-lo des d'altres òptiques. Les lluites per la distribució del poder a escala local generen uns debats específics i no extrapolables a d'altres escenaris, però a poc a poc aquestes van incorporant els factors de la politització que es donaven a escala extralocal.

De fet, durant la primera etapa de la Restauració a Manresa hem pogut observar que la relació que s'establia entre el marc local i l'estatal derivava de la intensitat dels conflictes que hi tenien lloc. Així, el 1878, l'avalot dels consums que hi va tenir lloc va ser un brot de protesta popular tan important que va haver de ser reprimat amb la intervenció de l'Exèrcit en un moment en què la ciutat s'havia quedat sense guarnició militar permanent. Amb això finalitzaven les esperances de les classes populars dipositades en la revolució de setembre, i s'acabava també l'esperit del Sexenni Democràtic. La forma com va ser duta a terme la repressió va suscitar un viu debat al Congrés dels Diputats, que va enfrontar l'oposició del partit constitu-

10. Utilitzem el concepte de *nació política* que utilitza Andrés de BLAS (1999) a *Enciclopedia del nacionalismo*, Madrid, Alianza, p. 498-501.

lista amb el Govern. En aquest cas i en d'altres, com, per exemple, el profund anticlericalisme manifestat per un rotatiu manresà d'aquests anys, *El Cardoner*, els fets van ser comentats en la tribuna del Congrés; allò local havia de servir per legitimar o deslegitimar les polítiques estatals. Era la forma com transcendia l'àmbit local a la vida política estatal.

No obstant això, les relacions entre el centre i la perifèria del sistema polític, o entre el marc estatal i el local, van canviar de signe, especialment, a partir del tombant de segle. Així, la vida política estatal es va veure empesa contínuament per una perifèria, sobretot catalana, que estava en constant estat reivindicatiu i de protesta i que prendria el pols polític a l'Estat fins a la crisi de 1923. No per casualitat el cop d'estat de Primo de Rivera es va gestar a Barcelona. En la ciutat de Manresa, es constataria una revalorització del marc local com a espai de competició política, de resolució dels conflictes interns i d'expressió de projectes col·lectius. Es produeix així un despertar de la vida política local que, a diferència dels anys precedents, es trobaria en permanent estat de politització, més o menys intensa. Les lleis anticlericals dels governs liberals, la Llei de jurisdiccions i el tancament de les escoles laiques van suscitar, entre d'altres, vives mobilitzacions i l'organització de mítings massius. Un fenomen, d'altra banda, que seria extensible a tot l'Estat espanyol i que passaria per un reforçament dels poders locals.¹¹

En una paraula, l'opinió pública va començar a esdevenir senyora de l'escenari polític local, tota vegada que les elits dominants es van veure alliberades de la tutela governamental —si bé utilitzaran els recursos administratius de canvi polític com les alcaldies de reial ordre—, i assoliren autonomia per adoptar els seus propis criteris. Ara, aquestes elits van haver de tenir en compte l'opinió ciutadana i van haver de respectar els interessos de la societat civil local. En suma, van haver de convèncer i de persuadir, alhora que negociar, el preu del seu poder polític. Amb anterioritat, en el temps del domini dels notables, aquests prescindien de l'opinió pública i solament tenien en compte els seus propis interessos. Ni la ciutat com a actor polític, ni la voluntat del poble importaven. En tot cas, solament escoltaven els designis del Govern manifestats a través de la veu del governador civil i del comandant militar. Tot i així, aquestes elits de notables obeïen i al mateix temps s'adaptaven a la voluntat governamental, si bé també intentaven manipular, quan els convenia, el suport del Govern en profit dels seus interessos de classe.

El rebuig de la política no era sinònim d'inexistència de politització. Així, per reduïda que fos, la competició existent entre les elits oligàrquiques en l'espai de poder manresà generava, com hem assenyalat, una mínima politització que normalment es reflectia en la premsa i no pas al carrer. Unes polèmiques i uns debats que interessaven a pocs o que arribaven a pocs estaments i que es basaven en la desautorització del contrari a base d'insults per tal de deslegitimar-lo. No obstant això,

11. Andrés de BLAS (1999).

la veritable politització es produïa quan els grups polítics que estaven fora del sistema, significativament els republicans, gosaven desafiar els poders establerts, especialment els religiosos.

La mofa expressada en determinades ocasions respecte de les manifestacions religioses com eren les processons, les expressions d'anticlericalisme en el carnaval, o bé l'establiment d'escoles laiques en carrers que tenien un particular significat religiós, es feia patent en la premsa de la ciutat com un enfrontament entre clericals i anticlericals. Sense oblidar que hi hagueren episodis que van forçar el consens ciutadà, com, per exemple, les manifestacions proteccionistes dels anys vuitanta, o bé l'adhesió en ple de la societat civil manresana al manifest de l'abril de 1889, en el qual se suplicava la protecció del dret civil català, i que es va fer arribar al Congrés dels Diputats. Una altra mostra de consens polític i social és el que es va manifestar arran de la recapta de fons destinats a la creació, el febrer de 1897, d'un sanatori provincial on s'haurien de curar els soldats ferits i malalts que venien de Cuba i Filipines.¹²

Ara bé, continuem estant davant d'una politització que no era de masses. Aquesta no tenia possibilitat de ser recollida per l'opinió pública ciutadana. L'avalot dels consums de 1878 constitueix un exemple de silenci periodístic, entre d'altres raons, causat per la censura practicada per les autoritats municipals. I malgrat això, les classes populars, com ho havien fet en el Sexenni, van expressar al carrer el seu mal-estar produït per la recuperació de l'odiat impost dels consums. Aquest conat de protesta va ser conduït per les dones, que en el context de la quotidianitat viscuda a la plaça del Mercat, van desafiar l'autoritat militar personalitzada en la figura del brigadier Mola i Martínez. Aquest avalot només serviria, des de l'òptica dels sectors polítics més progressistes, com a element que ratificava la política autoritària i netament conservadora que desenvolupaven els canovistes aleshores al Govern de l'Estat. No pas per canalitzar aquest malestar i transformar-lo en una demanda al sistema polític.

Si era cert que la veritable politització s'ofegava, això no volia dir que no existís. D'altra banda, la politització de les elits ciutadanes era un fet, encara que els motius de debat fossin de naturalesa local i no estiguessin gaire relacionats amb la política nacional. En aquest sentit seria una tasca molt profitosa resseguir els debats que es van reproduir en la premsa, com, per exemple, a l'entorn de la guerra de Cuba, per tal d'analitzar el grau d'impregnació de la cultura política nacional en les cultures i tradicions locals. Com hem vist, també hi havia una politització que es generava en l'àmbit de les classes subalternes, molt més difícil de seguir i per tant d'analitzar. Estem, però, davant

12. En aquesta ocasió es van adherir a aquesta campanya l'Ateneu Obrer Manresà, el Casino Artesà, el Casino Porvenir, el Casino Conservatori, el Casino del Comerç, el Centre de la Unió Comercial i Industrial, el Centre Industrial, la Societat de Propietaris Agrícoles, la societat coral La Unión, la Societat Coral de Sant Josep, el comitè conservador, el comitè dinàstic liberal, el comitè republicà nacional, l'Institut de Segona Ensenyança, el *Diario de Avisos*, i el *Diario de Manresa*.

d'una politització que tenia un abast limitat perquè encara no havia sorgit una opinió pública independent i neutral, capaç de fer-se ressò d'aquestes inquietuds, fonamentalment perquè el règim no estava interessat que despertés i es consolidés.

Per això, l'interès per la política en què es concreta el terme *politització* no només cal mesurar-lo amb relació a allò que transcendeix en el terreny de l'opinió pública. Si aquesta és escarransida i no reflecteix la politització dels conflictes, aquest fet no significa que aquests no existeixin ni que no hagin estat polititzats. Dit d'una altra manera, pot existir una politització al marge de la seva dimensió pública? La dimensió pública s'esgota amb la sola presència de rotatius periodístics? Creiem que no des del moment que els fulls volants complien una funció molt important en la creació d'opinió en aquesta societat.

Un exemple el tenim en la polèmica que es va suscitar a l'entorn de la figura del barber, dirigent de les Tres Classes de Vapor i republicà federal, Ignasi Perramon i Mer. Aquest havia estat regidor en la Primera República, un ferm partidari de l'associacionisme obrer i va lluitar durant tota la seva vida en defensa d'aquesta causa. El 1891, després de la sotragada que havien causat les vagues de 1890, el moviment obrer manresà estava desconcertat i dividit. Uns continuaven defensant les Tres Classes de Vapor i l'adhesió a aquesta federació obrera del tèxtil, mentre que d'altres preferien resistir des de l'àmbit local i en concret des del centre de la classe obrera, que funcionava en l'espai que compartien amb els republicans federals. En realitat, es va acabar fundant un sindicat autònom de la federació que va coexistir amb el federat. Entre maig i juliol d'aquest any, van circular vuit fulls impresos en què el barber es defensava de les injúries que havien proferit dos destacats velers republicans federals, antics membres del sindicat, partidaris del lliurepensament i promotors de les escoles laiques. Uns fulls que alhora van ser replicats. De forma sistemàtica s'apel·lava al públic manresà, a qui s'adreçaven els fulls volants. Aquest fet va transcendir i va ser recollit per la premsa republicana. Molt sovint, la funció sensibilitzadora dels fulls es veia reforçada amb la seva publicació en la premsa.

LES SINGULARITATS DEL GOVERN LOCAL

La Restauració a Manresa va suposar un viratge conservador, com ho havia estat arreu. Tanmateix, aquest gir es va viure amb molta més intensitat des del moment que el Govern local va estar monopolitzat, fins a l'any 1885, per sectors ultracatòlics, carlins i antics moderats; uns grups que jugaven la carta alfonsina però que socialment i en l'esfera religiosa eren molt més conservadors. Era una contraofensiva que es va concretar en la persecució dels sectors republicans i demòcrates, i del moviment obrer, i en la recuperació de l'ascendent de l'Església en la societat local. La marginació de les classes subalternes i mitjanes va ser una de les condicions de l'aventura política canovista. Aquest fet va ser aprofitat per les elits dominants locals per fer tot el possible per esclafar l'expressió política d'aquestes classes, donats els antecedents del Sexenni. Això sí, davant dels ulls estupefactes de la burgesia més

progressista de la ciutat, que en els seus òrgans d'expressió replicava la contra-ofensiva amb atacs furibundament anticlericals i antisistema. Uns atacs que van comportar, en determinades ocasions, la suspensió cautelar d'aquests rotatius i el processament dels seus directors.

Aquest flux recatolitzador va alimentar una polarització entre els partidaris del progrés i els partidaris de la reacció. A partir de 1885, els republicans van fer acte de presència en els consistoris manresans; els que aviat van aprendre ràpidament el joc caciquil van ser els castel·larins o històrics, mentre que les altres famílies republicanes van fluctuar del retraïment a la participació, alhora que somniaven amb el retorn del règim republicà. Les divisions internes van ser la nota predominant, tota vegada que els possibilistes fins i tot van obtenir en diverses ocasions l'alcaldia de la ciutat.

Situats en els anys noranta, un nou actor apareixeria en l'escena ciutadana: el regionalisme de caràcter conservador. Aquest refusaria intervenir directament en les conteses electorals, però no a donar suport públic als candidats de la seva preferència. Com tampoc a incidir en l'opinió pública local amb un rotatiu propi on expressaria, a banda del seu ideari, el seu profund rebuig a la política de la Restauració; sense deixar però de ser un impàvid espectador de les conxorxes que es teixien a l'entorn del control del poder local. Igualment participaria directament en la mobilització dels ciutadans a través de campanyes al voltant de la defensa de la llengua catalana, de l'autonomia de les darreres colònies espanyoles d'ultramar o en el moviment del Tancament de Caixes, per esmentar les més importants.

El moviment obrer organitzat així com el nucli socialista se situaven a les antípodes del sistema, juntament, és clar, amb aquells sectors republicans que finalment es decantarien pel retraïment electoral permanent i per aquells segments anarquistes que detestaven el joc polític. Malgrat no comptar amb una investigació especialitzada sobre el moviment obrer a la ciutat, sí que a hores d'ara podem intuir que el sindicalisme manresà va estar molt influït pel socialisme, especialment després de la desbandada que es va produir com a conseqüència de les vagues de 1890.

A final del segle XIX, els socialistes manresans van fer autèntics esforços d'integració en el món sindical, on van aconseguir contribuir decididament a la reorganització de les societats d'ofici i van esperonar els sindicats a demanar la jornada de les vuit hores i a participar en les manifestacions del primer de maig. En l'àmbit polític, d'altra banda, es va produir segurament una confluència important entre el republicanisme que començava a liderar l'advocat i posterior alcalde Maurici Fius i Palà i la secció socialista manresana, fins al punt que el 1899 era elegit un regidor d'aquesta vocació política. També, i no per casualitat, van sovintejar els qualificatius de socialistes a Fius i els seus acòlits.

El Govern local va seguir el seu propi ritme al marge del torn dinàstic. A grans trets, aquí els conservadors eren sinònims d'ultracatólics i amb ells s'hi sentien còmodes els carlins i també els catalanistes de la Lliga Regional; de la mateixa manera

que els republicans que tenien més recursos de poder i més capacitat d'influència política, com eren els possibilistes, presents al consistori des de 1885, se sentien alleujats en períodes de Govern liberal, tot i que jugaven com podien el seu propi joc. Els anys noranta del segle XIX van veure perfeccionar el sistema de torn, cristal·litzat en un ball de consistoris suspesos i restablerts, alhora que la mateixa divisió interna que patien els partits dinàstics va propiciar l'establiment d'aliances o pactes entre grups polítics poc o gens afins ideològicament. Així, veurem els possibilistes aliats amb els conservadors planistes i amb alguna branca del Partit Liberal Fusionista.

D'altra banda, hem pogut comprovar com les vagues de 1897, que van coincidir amb la crisi de la fil·loxera, tenien com a rerefons les tensions de caràcter econòmic que hi havia entre els grans fabricants, dividits circumstancialment en dos blocs que intentaran manipular el Govern de la ciutat en profit propi. Aquesta realitat, juntament amb l'aliança tàctica establerta entre els fabricants d'electricitat i grans empresaris tèxtils —Vila, Ferrer, Gallifa i Cia.—, és a dir, els conservadors planistes, i els republicans de la ciutat, ens podria dur a considerar que estem davant de l'existència d'un bloc de poder on s'identificaven sense més els interessos econòmics amb els polítics.

L'electricitat va prendre el relleu al gas en la il·luminació dels carrers, raó per la qual, l'empresa que oferia aquest servei va estar pledejant durant molts anys amb l'Ajuntament perquè havia perdut una font substancial de recursos. No només el tèxtil estava originant forts beneficis a la burgesia local, sinó també l'electricitat, el servei d'explotació de la qual el monopolitzaven aquells fabricants anomenats *elèctrics*, que la distribuïen segurament a un preu abusiu per la ciutat, de la mateixa manera que els fabricants i propietaris d'una colònia tèxtil a Monistrol de Montserrat, la família Gomis, ho feia per bona part de la comarca. En canvi, l'adscripció política variava. Els primers eren dinàstics conservadors i els segons eren carlins molt propers a la Lliga. Els uns i els altres alimentaven els dos blocs de poder que s'enfrontarien persistentment durant els dos primers decennis del segle XX. La divisió clara dels sectors polítics conservadors s'efectuaria quan les oposicions catòlica, regionalista i carlointegrista van poder erigir-se com una alternativa de govern.

El bloc catòlic i regionalista estava format per fabricants partidaris del paternalisme com a forma d'integració i de neutralització de les lluites socials, que era practicat en algunes fàbriques de riu i en les colònies tèxtils del Llobregat, on es prodigava un autèntic paternalisme social. En aquest sector hi figuraven el fabricant Fermí Roca, cap del comitè de defensa social i futur membre de la Unió Patriòtica local, les famílies carlines dels Gomis i dels Vidal; grans comerciants com els Armengou; i els propietaris de les terres regades pel canal de la Sèquia, entre d'altres. L'altre bloc, el dinàstic conservador, actuava com un poderós grup de pressió on s'integraven interessos del tèxtil (els Borràs, els Gallifa, els Vila, els Pons i Enrich...) i de l'electricitat.

D'altra banda, els grans fabricants no es van començar a interessar pel govern de la ciutat fins als anys noranta del segle XIX, quan van rellevar, si bé tímidament, els grans propietaris, que eren els que tradicionalment havien manat, com les famílies Oms i de Prat, els March i els Arderiu, entre d'altres. Amb tot, no van estar mai interessats a exercir un càrrec públic de tanta responsabilitat com era el d'alcalde. Per tant, no van manar exercint formalment el poder, sinó de forma indirecta pressionant o aliant-se normalment amb advocats interessats en el món públic. De totes maneres, el segle XX vindrà a confirmar l'accés al Govern local dels comerciants, primer ocupant llocs de regidoria i després aspirant a les alcaldies.

Tant els propietaris de finques rústiques i urbanes com els comerciants eren els que prioritàriament estaven implicats en la ciutat i en els seus problemes, més que no pas els fabricants tèxtils, els interessos dels quals transcendien el marc local i preferien Barcelona per viure i gaudir. S'hi implicaven episòdicament quan els seus interessos econòmics es podien veure lesionats. D'aquí que una associació mecànica entre interessos econòmics i polítics imbricats en un mateix bloc de poder en el cas manresà no es confirma. Ben al contrari. Així i tot, més enllà de l'existència de diferents blocs polítics en rivalitat permanent, la vida política es va nodrir, sobretot a partir del tombant de segle, d'un pluralisme polític que expressava interessos també de naturalesa col·lectiva (no solament individuals), i amb ells una visió de la societat manresana i del món també plurals.

UN PLURALISME POLÍTIC EXPRESSAT EN DRETES I ESQUERRES

El pluralisme polític tenia l'expressió en un sistema de partits local que es materialitzava en un bipartidisme republicà/regionalista, semblant al que estava funcionant coetàniament a la ciutat de Barcelona. Aquest bipartidisme era patent pel que fa al Govern local, mentre que en l'esfera de representació parlamentària els republicans cedien el seu protagonisme als dinàstics conservadors enfront d'una Lliga Regionalista cada vegada més envalentida. Resulta curiós constatar com va ser un partit de l'oposició al sistema el que per primera vegada va crear un districte propi en termes electorals. Una dinàmica, d'altra banda, que es generalitzava progressivament a mesura que avançava la Restauració, tot i que els districtes enfeudats en la majoria de llocs estaven en mans dinàstiques. En l'esfera provincial, els carlins, a diferència dels altres àmbits de govern, van preferir mantenir la seva autonomia i van competir amb els dinàstics i els regionalistes per captar els escons de la Diputació.

Aquest bipartidisme també fou reflex d'unes aliances estables que es van consolidar a l'inici del segle XX. Per contra, amb anterioritat i especialment durant la dècada dels anys noranta, les aliances entre grups i/o fraccions de grups polítics havien revestit un caràcter molt més tàctic, inestable i de curta durada. Tot i així, van ser anys d'experimentació de la bondat d'aquestes estratègies. Al meu parer, hi va haver dues grans figures polítiques que es van formar en la tasca de la representació política i de govern durant aquests anys. L'un, l'advocat, arxiver i hisendat, Leonci

Soler i March, regionalista i representant de la nova dreta catòlica, catalanista i conservadora; l'altre, Maurici Fius i Palà, que havia deixat enrere els seus anys de periodista federal bel·ligerant i ara no jugaria cap carta republicana sinó simplement la seva pròpia estratègia, cosa que el va portar a la unificació de les diferents famílies i a representar les esquerres manresanes que participaven en la vida política oficial. Cada un, a la seva manera, va saber, amb bones dosis d'habilitat i oportunisme, capitalitzar la conjuntura de protesta i de malestar de les classes mitjanes i populars del tombant de segle. En definitiva, eren uns liderats ascendants que van suplantar una classe política desacreditada, perquè havia convingut, amb el caciquisme governamental.

Aquest pluralisme polític no només es posava de manifest en la creació d'un sistema de partits local, que la lògica del sistema electoral reconduïa cap a un bipartidisme, sinó també en l'acusada fragmentació política que s'observava en l'escenari local. Totes les tendències polítiques de l'època hi eren presents. Totes elles s'alimentaven de tradicions polítiques que venien del Sexenni Democràtic, per bé que una, la catalanista, s'acabaria imposant sobre les altres tant en el vessant dretà, amb la Lliga Regionalista, com en l'esquerrà, amb el republicanisme nacionalista. L'existència de totes aquestes tendències havia partit dels eixos de conflicte existents en les democràcies europees, i explicaven els alineaments electorals i l'adscripció partidista; la divisòria social, la divisòria religiosa i la divisòria nacional.

Tampoc no es pot oblidar que aquestes clivelles actuaven amb una intensitat inusual, simptomàticament la religiosa. Els estralls de la Setmana Tràgica es van vi-sualitzar amb força en el paisatge urbà quan cremaven convents i esglésies. Uns estralls que serien amplificats durant la Guerra Civil quan la levítica ciutat de Manresa va perdre gairebé la totalitat dels temples religiosos oberts al culte. De trenta edificis, només tres van romandre incòlumes. En el decurs d'una recerca sobre els espais de la memòria vaig descobrir un material gràfic que recollia l'ensorrament pedra per pedra d'alguns d'aquests temples, molts d'ells joies de l'arquitectura gòtica catalana. Què havia passat per arribar a una situació tan desesperada? D'on provenien les arrels d'aquest vigorós anticlericalisme? La ciutat es dividia de forma maniquea entre clericals i anticlericals, entre una ciutadania que es manifestava de forma catòlica i una altra que era laica i lliurepensadora.

LA MOBILITZACIÓ DE LA SOCIETAT CÍVICA

Les pautes explicatives del funcionament de l'estructura del poder local també canvien al llarg d'aquests anys. Especialment perquè el caràcter i la naturalesa del poder es modifica substancialment. El poder passa de ser concebut com un patrimoni d'unes elits que configuraven l'oligarquia urbana a un bé de la comunitat local. Un poder compartit per diferents forces polítiques en l'esfera institucional, però també per la malla d'associacions, algunes més influents que d'altres, de la societat civil. Es produïren així dos fenòmens paral·lels: la despersonalització del poder i la

seva paral·lela desconcentració. Uns aspectes, d'altra banda, que anuncien la democratització de l'exercici del poder i de l'acció política. Una via d'anàlisi concreta que hauria posat de manifest aquest doble procés és la forma com les associacions obres es van integrar en la Junta Local de Reformes Socials i la política concreta de resolució de conflictes que es va dur a terme en el si d'aquesta institució. Unes societats de resistència que a principi del segle xx ja eren capaces de ser autèntics interlocutors de la patronal pel que fa a les decisions sobre la contractació i les condicions laborals dels treballadors.

Com hem assenyalat abans, estem davant d'un espai urbà que al mateix temps és un espai de poder on es competeix per la seva distribució. Així, les baralles internes van generar una politització que, a poc a poc, aniria integrant les diferents capes de la societat. En primer lloc, eren les elits les que competien o bé negociaven aquest repartiment. Més tard, s'incorporarien les classes mitjanes urbanes, representades fonamentalment pels comerciants, els petits industrials i els propietaris de pagès, entre d'altres. Ho farien especialment a partir de final del segle xix, moviment que va mobilitzar les classes productives en contra de l'aprovació dels pressupostos del ministre Fernández Villaverde i que es va concretar en el Tancament de Caixes.

El manifest que conjuntament es va adreçar a l'opinió pública posava en relleu els sectors socials i econòmics interessats en aquest moviment de protesta liderat per la Lliga Regional, l'entitat adherida des de 1890 a la Unió Catalanista de Barcelona. Aquest manifest estava subscrit, a més a més, per tots els gremis d'oficis, societats obreres, associacions de professionals liberals i entitats agrícoles, entre d'altres. Com assenyalaven en el document, «los que pagué, donchs, volem fer sentir la nostra veu á aquells que'ns governan y aquesta ha d'esser la protesta contra els pre-supostos que intentas implantar y que acabarían ab la ruina d'aquesta Nació».¹³

En el despertar cívic de les classes mitjanes i la seva politització en un sentit catalanista hi va tenir molt a veure la mobilització del catolicisme polític. Un tret que diferenciaria el model de canvi manresà si el comparem amb el de la ciutat de Barcelona, però que al mateix temps l'aproparia al que van experimentar d'altres ciutats catalanes com ara Vic o Vilanova i la Geltrú, o d'altres indrets de l'Estat com Castelló de la Plana i Vitòria, entre d'altres. Simultàniament, els republicans també van participar d'aquesta intensa politització que va arrencar al tombant de segle amb els mítings en demanda de la revisió dels processos de Montjuïc o amb el Tancament de Caixes; fins i tot un dinàstic que amb posterioritat competiria obertament amb la Lliga, el conservador Lluís Vila i Miralles, un dels líders de la Lliga de Productors de la ciutat. Per a tots ells, aquesta conjuntura els va servir com a aprenentatge del que més tard havia de significar el pes de l'opinió ciutadana en la vida política local.

Finalment, una part significativa de les classes populars va confiar en les diverses famílies republicanes per projectar-se políticament en un sistema en el qual no

13. *Comarcans* (1899), Manresa, Imprenta El Progreso.

acabaven de creure. De fet, elles prou sabien que el sistema polític les marginava conscientment, però tot i així no renunciaven a expressar les seves demandes encara que fos per altres canals extraelectorals. Ni les candidatures republicanes van tendir a integrar els obrers, com tampoc dirigents del moviment obrer organitzat, si no era d'una manera més aviat testimonial. Això no treia que no hi haguessin contactes directes entre els dirigents polítics i els dirigents sindicals, sobretot entre els republicans federals i el sindicat de les Tres Classes de Vapor. O que les diferents famílies republicanes compartissin els mateixos espais de sociabilitat amb els centres obrers. Amb tot, només coneixem el cas d'un regidor socialista que va ser elegit com a tal en les eleccions municipals de 1899. La inexistència d'una recerca aprofundida sobre el moviment obrer a la ciutat ens ha impedit de conèixer com aquest es relacionava amb la política local; en concret, com l'agrupació manresana socialista, sorgida el 1892, va contribuir a la reorganització de les societats de resistència al tombant de segle, i si aquest fet va tenir alguna cosa a veure amb l'elecció del regidor socialista. Per tant, hi havia tota una esquerra crítica que no era visible i que no participava en la vida política oficial.

Tampoc no hem pogut analitzar la cultura política de les classes populars com hauria estat el nostre desig. De forma fragmentària ens podem fer una lleugera idea de quina era la percepció que tenien de la política a través d'algunes peces de literatura popular com poesies, fulletons i pamflets en els quals es reflectia l'avversió profunda que sentien per la política caciquista en la qual també incloïen alguns procediments dels republicans, i per extensió de la política en general. Tota una saviesa popular que ens resta pendent per explorar. De fet, la persecució d'uns objectius determinats ens condueix a l'obtenció d'uns resultats, però al mateix temps ens obre noves vies de recerca i en definitiva nous interrogants que no havien estat plantejats des d'un inici.

Som ben conscients que la integració política de les classes populars és un dels fenòmens més difícils d'estudiar en tot treball que pretengui analitzar l'accés a la democràcia en les societats contemporànies. Per bé que a casa nostra l'anarcosindicalisme i amb ell les prèdiques d'apoliticisme no van quallar entre les capes obreres fins a final de la primera dècada del segle xx; tot i així, aquestes compartien l'apoliticisme molt present en les diferents tradicions polítiques que convivia a la ciutat, com per exemple la que s'expressava a través de l'antiliberalisme carlí i catòlic. Igualment, quan puguem dedicar-nos a analitzar amb detall aquesta literatura popular, que també hauria d'englobar les peces de teatre, les cançons i els romanços, segurament ens adonarem que aquest apoliticisme es referia a una determinada visió de la política, aquella que oprimia l'expressió de les seves demandes socials. També podrem verificar com les classes populars manifestaven les seves resistències envers l'autoritat constituïda, i com amb l'ús de la sàtira i de la ironia sublimaven la protesta social.

ELS INGREDIENTS D'UN MODEL DE CANVI: DE LA POLÍTICA DE NOTABLES A LA POLÍTICA DE MASSES

En la decisiva conjuntura del tombant de segle es van forjar les bases del canvi polític que s'aniria materialitzant durant les dues primeres dècades del segle xx. Aquest model de canvi es basaria en el bipartidisme republicà/regionalista que abans hem descrit; en la persistència de les relacions clientelars en la política local; en l'avenç importantíssim del vot veritable, i amb ell de l'autenticació del sufragi i de la política competitiva; en el protagonisme dels sectors catòlics i regionalistes com a desencadenants de la descomposició del sistema de torn al tombant de segle, i, finalment, en la conversió del republicanisme en una alternativa de govern. Entre 1899 i 1902, catòlics, regionalistes i republicans van ser abanderats de la protesta de les classes productives. Fins i tot, en aquest ambient de protesta i de mobilització va participar-hi el clergat més integrista, el qual va fer mítings des de la premsa i des de la trona en contra de les idees més avançades del socialisme i dels governs centrals que cometien l'immens error, segons el seu parer, de tolerar-les.

El diari *La Veritat*, dirigit per Josep Servitje, canonge beneficiat de la basílica de la Seu, va ser el qui va liderar aquesta campanya. Una estratègia que aviat va demostrar símptomes d'esgotament des del moment que creava desconcert entre els catòlics i de passada desacreditava l'Església. El declivi d'aquesta via va deixar pas a una tàctica molt més moderada, impulsada per sectors més amplis i que ja començaven a abraçar la causa de la Lliga Regionalista. Aquest abraonament experimentat per una part substancial de la jerarquia eclesiàstica a Manresa va obrir els ulls als sectors republicans, els quals van tenir molt clar que calia guanyar-se l'arxiprest, com així fou, per tal de poder controlar l'acció moralitzadora en política que alguns capellans duïen a terme en les seves respectives parròquies.

La consolidació lenta d'una política competitiva es va traduir en la creació d'un mercat electoral propi, en el qual els diferents partits competien per la distribució del vot. Ho feien intensificant els mitjans de propaganda a través de campanyes electorals que consistien en mítings cada vegada més concorreguts i en els tradicionals canals de la demanda del vot porta a porta. La premsa va continuar jugant un paper essencial com a portaveu dels diferents projectes polítics i com a caixa de ressonància dels debats de la política local. El vot autèntic, que ja tenia una presència notable a la ciutat, va experimentar un avenç molt considerable a tot el districte de Manresa. Naturalment, la comissió de frau electoral cada vegada serà més complicada i sobretot menys legitimada perquè les forces que competien eren de l'oposició i el seu lema sempre havia estat la puresa del sufragi. La presència d'interventors als col·legis electorals i el control del cens van contribuir d'altra banda a aquest avenç.

A mesura que el vot es feia més difícil de controlar per part de les pràctiques caiquistes recurrents, sí que va augmentar significativament la compra de vots i especialment la negociació del vot procedent de les organitzacions d'interessos. Al costat de la continuïtat del favor i la deferència, que discriminava beneficis indivisibles de

caràcter públic tot personalitzant-los, de manera progressiva veurem consolidar-se un altre tipus de clientelisme, de caràcter transaccional, efímer i de baixa fidelitat. Així, en multiplicar-se els vots es multiplicaven paral·lelament els favors i la negociació, a canvi d'interessos puntuals o de la satisfacció de demandes determinades. I aquesta manera de procedir tant la utilitzaven els regionalistes com els conservadors. Per a tots, sense diferències, aquesta era una empresa política nova.

La persistència de les relacions clientelars en la vida política

Arribats aquí, ens hauríem de preguntar fins a quin punt la persistència de les relacions clientelars en aquesta política que ja ha esdevingut competitiva fa que encara estiguem davant de la vella política o aquest és un element que pot conviure perfectament amb la modernitat política. Segurament ens hauríem de decantar per la segona opció. Evidentment, la presència important d'aquest tipus de política fa que no puguem parlar encara de democràcia de masses, però sí d'un estadi immediatament anterior a l'adveniment d'aquesta. La realització de campanyes electorals de signe modern al final del període i la celebració de mítings no eren incompatibles amb la continuïtat del component clientelar, tant individual com grupal. Per això, calia l'articulació d'una xarxa social i institucional que proporcionés el suport electoral necessari, per bé que el gruix dels vots s'havia de renegociar en cada legislatura. Probablement, les eleccions que donaven menys feina als seus candidats eren les provincials, les quals van continuar regint-se pels vells procediments de pactar prèviament els resultats.

Tampoc aquest tipus de clientelisme no l'hem d'equiparar amb l'actual clientelisme de partit. Tot i que crec que sí que hi ha algun tipus de continuïtat entre l'un i l'altre. Em qüestiono fins a quin punt el component clientelar de la política no ha acabat de desaparèixer del tot en la política actual, considerada netament democràtica. No per casualitat, en la cultura política dels ciutadans del present continua havent-hi una dosi força notable de cinisme polític que identifiquem amb el desinterès, l'apatia i la desmotivació. Com assenyalàvem en la introducció, avui dia els programes electorals s'han simplificat molt i el contingut ideològic ha deixat pas a una concepció més aviat mercantilista del vot.

Segurament, aquestes reflexions ens ajudaran a desmitificar el contingut pretesament pervers del caciquisme de la Restauració. D'una banda, perquè els seus orígens van arrencar gairebé des de l'inici de la política liberal i de la mateixa existència de les eleccions, de la mateixa manera que tampoc no va morir amb la fi del règim restauracionista. De l'altra, perquè les trajectòries històriques de les democràcies liberals europees també revelen l'existència de corrupció i de frau, mentre el ciutadà en paral·lel aprenia a votar i a participar en la vida política. En un altre sentit, tampoc no s'ha d'oblidar que els districtes uninominals com els de la Restauració, reforçats per un escrutini majoritari, afavorien una relació de proximitat entre el diputat i els seus electors, i, per tant, la inclinació a intercanviar vots per favors. Igualment, en les elec-

cions locals, la coneixença dels candidats, en la majoria dels casos residents en els districtes per on es presentaven, alimentava en paral·lel el control individual i institucional del vot. Finalment, només indicarem que solia ser molt rendible per a una candidatura deslegitimar la contrària acusant-la de cometre frau i corrupció, perquè moltes vegades aquestes acusacions no es podien comprovar fàcilment.

Amb tot, la intensitat que van adquirir les relacions clientelars o caciquistes en l'Espanya de la Restauració era reflex també de la maduresa de l'estructura social i econòmica; no es pot equiparar esquemàticament endarreriment econòmic amb caciquisme, perquè precisament la realitat d'una de les ciutats industrials més dinàmiques de Catalunya, com era la Manresa de la Restauració, posa de manifest la pervivència d'aquest fenomen al costat de formes modernes d'acció política.

L'anomenat *feudalisme industrial* no era altra cosa que una forma organitzada de dominació social i política, que sota l'epidermis del paternalisme amagava una realitat d'explotació alimentada per uns salaris de misèria i per uns serveis, quan n'hi havia, prestats a peu de fàbrica que devien mitigar la severitat d'aquella. En aquesta realitat es resumia la quotidianitat de les colònies tèxtils i de moltes fàbriques de riu. El preu de la competitivitat es pagava amb la supeditació i la dependència. També en política. Tot i que aquesta situació convivia amb una societat civil que gradualment s'articulava i que per això guanyava resistència i capacitat de negociació. En aquest sentit, el caciquisme a Catalunya no tenia una cara tan amable i beneficiosa com sostenia l'historiador Jaume Vicens i Vives.

La desarticulació del torn dinàstic i el sorgiment d'una política competitiva

En la mesura que es desarticulava el torn dinàstic, els partits van haver d'adequar les seves estructures organitzatives a la captura massiva de vots. Per als partits socials o d'arrelament popular, com carlins i republicans, aquesta adaptació no els va resultar gaire problemàtica, acostumats com estaven a oferir, a través de les seves respectives xarxes de sociabilitat, una sèrie de serveis amb els quals s'asseguraven la integració política dels seus acòlits. Els regionalistes controlaven el vot de les seves bases electorals mitjançant les entitats agràries i les associacions de caire religiós com la influent Acadèmia de la Joventut Catòlica, si bé cada vegada més a través dels espais de sociabilitat específics de la cultura catalanista, com l'Orfeó Manresà o bé el Centre Excursionista de la Comarca del Bages, pedrera de reclutament de futurs dirigents catalanistes.

Els partits dinàstics van respondre de diferent manera a la desintegració del sistema del torn. Els dinàstics conservadors van continuar exercint com a partit de notables, i es van caracteritzar per tenir una gran capacitat de pressió —els seus membres eren empresaris amb gran poder econòmic— i per instrumentalitzar políticament els republicans, a fi d'arribar al vot popular. Els liberals, molt dividits, van optar per deixar-se portar per la política possibilista del republicanisme unificat, de la mà de Maurici Fius i Palà, o bé per intentar ocupar l'espai liberal i democràtic,

refent la seva organització, com va ser el cas del Círculo Liberal Popular, la fracció romanonista, que, malgrat tot, sempre va ser satèl·lit de la Lliga Regionalista. En tot cas, si ens acollim als paràmetres de la modernitat política, cap d'aquests partits no es va convertir en partit de masses, solament en partits d'afiliació indirecta, un estadi intermedi entre aquells i els de notables.

Una classe política més professionalitzada

El segle xx també portarà novetats pel que fa al sorgiment d'una classe política més professionalitzada i més avesada a la gestió i resolució de problemes col·lectius, tot i que continuaria sent, com passava en el segle anterior, una expressió molt minoritària de la composició sociològica de la ciutat, ja que els grans absents continuaven sent els obrers. Aquesta renovació l'exemplificaria un polític com era Maurici Fius i Palà, que va esdevenir el portaveu d'una part important de les esquerres manresanes, les que pugnaven per un reformisme social, al mateix temps que inaugurava un estil de fer política local nou basat en la materialització d'un programa de govern, cosa impensable anys enrere.¹⁴ Naturalment, hi havia diferències substancials entre els models de gestió dels republicans i els del bloc de dretes. També hem pogut constatar com el tractament de la qüestió social els separava significativament. Per bé que Fius va ser acusat d'utilitzar els vots dels obrers a canvi de vanes promeses sobre la instauració d'una pensió diària dispensada pel consistori als més grans de seixanta anys.

Hem intentat d'esbrinar quin era el grau de professionalització d'aquesta classe política, també el grau de dedicació al seu districte, així com quin era el seu discurs. Els parlamentaris, fins al tombant de segle, havien estat diputats imposats pel caciquisme provincial dirigit des de Barcelona. Tot i que, cal dir-ho, en aquesta demarcació, composta per catorze districtes molt diferents entre si, no era fàcil exercir un poder caciquista d'àmbit provincial. Per tant, resseguint la seva actuació al Congrés dels Diputats, ens hem adonat que sovint treballaven qüestions que no afectaven directament el seu districte o que genèricament preocupaven el conjunt de diputats catalans, com era la defensa del proteccionisme econòmic. I que sobretot s'establí una relació de conveniència entre el diputat i el districte, però no pas d'integració a aquest i d'apropiació dels seus interessos, en un sentit públic del terme. Leonci Soler i March va ser el primer diputat que a partir de 1899 va aconseguir enfeudar-se o apropiat-se del districte.

Aquesta apropiació del districte es va fer en el decurs de diferents legislatures, fins que l'escó va anar a parar a mans dinàstiques, entre 1910 i 1916. Soler i March,

14. Sobre aquesta figura política, vegeu Gemma RUBÍ (1995), *Entre el vot i la recomanació: Partits, mobilització electoral i canvi polític, 1899-1923*, Manresa, Angle; (1998), «Maurici Fius i Palà (1863-1920). Un polític republicà de la Catalunya de principi de segle», a *Profesor Nazario González: Una historia abierta*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona i Universitat de Barcelona, p. 351-362.

aleshores, esdevindria senador; probablement, havia dilapidat una part substancial de la seva fortuna i patrimoni en aquesta aventura i volia un altre tipus d'intervenció en la política més relaxada. El cert és que els conservadors van haver de treballar de valent per obtenir el traspàs de lleialtats, sense que la Lliga perdés tot el seu potencial de votants. Mentrestant, es reproduïa el bipartidisme regionalista/república en l'esfera del Govern local.

EPÍLEG

A les acaballes del sistema, la vida política manresana havia canviat el suficient com per no poder fer marxa enrere. Els canvis experimentats eren ja irreversibles, malgrat els límits de la modernització, que es farien patents en el cansament de l'electorat, que progressivament participaria menys. Però també i molt significativament en el comportament dels partits polítics i en les actituds de les elits de poder. Així, el rerefons de la crisi social que es va encetar a partir de 1917 seria un escenari poc apropiat per a l'aprenentatge de les bondats del sufragi i per a la consolidació de la democràcia. D'una banda, perquè les classes obreres van acabar de perdre tota esperança en el sistema polític i van preferir abraçar en aquella conjuntura la consigna de l'apoliticisme. De l'altra, perquè els republicans, un cop desvinculats dels interessos de les classes treballadores i havent perdut el seu líder, Fius, el 1920, es van veure imbuïts per la desorientació i el desconcert. Certament, el seu projecte polític havia tocat fons. Des de 1915, l'aliança amb els republicans nacionalistes havia resultat molt rendible, si bé a la vegada posava de manifest que el republicanisme si volia sobreviure hauria de tenir accent catalanista. D'aquí el viratge experimentat cap a la defensa de l'autonomia de Catalunya, cosa inimaginable en la conjuntura de la Solidaritat, quan els fiuistes van ser dels pocs republicans que es van declarar antisolidaris.

Les dretes també van acusar la seva pròpia crisi. En els comicis municipals de 1922, per primera vegada es va presentar una candidatura íntegrament formada per homes de la Lliga, mentre que els seus correligionaris van preferir presentar-se en solitari en una candidatura formada per carlins i exregionalistes que tampoc no va reeixir. Tanmateix, els veritables enemics havien aparegut per la seva dreta amb la creació de la plataforma dinàstica de la Unión Monárquica Nacional (UMN), que va voler instal·lar-se en aquells pobles on hi havia un cert cansament respecte de la representació i gestió política del diputat regionalista. De fet, aquesta plataforma representava el darrer cant de cigne d'uns partits dinàstics que a Catalunya pràcticament no els quedava credibilitat. Tot i que també a dins seu les joventuts nacionalistes van veure amb bons ulls l'aparició d'Acció Catalana en les darreres eleccions generals del període estudiat.

El cop d'estat de Primo de Rivera, enmig d'una forta crisi política i social, a banda d'evidenciar una solució autoritària a aquest impàs, va venir a estroncar un realineament de les forces polítiques que d'alguna manera estava anunciant ja el sis-

tema de partits que es consolidaria amb la Segona República. És cert que la democràcia de masses no havia fet acte de presència tal com avui l'entenem, però també ho és que durant els dos primers decennis del segle xx s'havia produït un procés irreversible de canvi polític que conduiria inexorablement cap a l'establiment, a principi dels anys trenta, de la novella democràcia republicana. Amb tot un llast de problemes i esquerdes cíviques que el règim republicà no va saber o no va poder resoldre ni reconduir.

Van ser unes transformacions que es van desenvolupar malgrat la inexistència d'una voluntat clara de democratització del sistema polític manifestada per les seves elits dirigents. Simplement perquè la societat estava canviant, i les formes d'exercici del poder i els estils de fer política també; els existents com a canals de representació ja no eren els adequats. Fer recaure tota la responsabilitat en unes elits que tenien patrimonialitzat l'Estat, i que per aquesta raó no desitjaven introduir cap reforma que discutís aquesta preeminència, ens sembla desproporcionat i poc realista, perquè estariem atribuint a aquestes elits massa protagonisme en un procés de canvi polític causat per un complex feix de factors. El projecte polític de Cánovas del Castillo no havia previst mai la incorporació de la dimensió democràtica en un règim que es volia de tall eminentment liberal. La reintroducció del sufragi universal va obeir a una vella aspiració dels sectors més liberals del sistema. Certament, la seva recuperació va suposar una més gran oportunitat d'expressió i de representació polítiques per a les oposicions, per bé que no pas la panacea de la democratització del sistema polític.

L'actuació dels partits situats al marge del sistema tampoc no va ser un exemple estimulante de regeneració del règim polític. Es van adaptar a unes regles de joc que afavorien la política caciquista i van aprofitar els pocs indicis d'obertura del sistema, i, sobretot, la seva desintegració, per avançar i consolidar-se. Però seria agosarat exigir-los més. Van ser els portaveus d'una societat que progressivament anava articulant els seus interessos i es convertia en més plural. Al mateix temps, aquests partits es van consolidar d'una manera rotunda en aquells districtes en què els dinàstics havien perdut el control polític, ja des de principi del segle xx. Aquest va ser el cas del districte de Manresa. Raó de més per estudiar en aquesta ciutat i districte les mutacions que estava patint l'univers de la política en una etapa de transició de l'era dels notables a la de les masses.

